

СУДОВА РЕФОРМА 1760–1763 РОКІВ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА НАСЛІДКИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 157–163

Організація судівництва Гетьманату у 50–60 роках XVIII ст. засвідчила прагнення козацької верхівки пристосувати його до умов активних соціально-політичних та геополітичних змін. Відбувалося поглиблення нормативної регламентації судового процесу та вдосконалення його інституційного забезпечення через посилення спеціалізації судів. Було приділено увагу і матеріальному забезпеченню судових органів та їхніх посадовців. Гетьман намагався ослабити вплив російських адміністративних установ на судові органи та сам процес судівництва. З новою силою постала потреба впорядкування нормативно-правової бази Гетьманату, яка зазнавала потужного і вкрай болючого для козацької еліти впливу. Лексика тогочасної історико-мемуарної прози засвідчує тиск російського елемента навіть у тогочасній адміністративно-юридичній лексиці. За цих умов логічним кроком державної влади Гетьманату видається судова реформа, яка й була проведена Кирилом Розумовським у 1760–1763 рр.

Об'єктом нашого дослідження є реформи судоустрою у 1760–1763 рр. Предметом виступають дії органів влади щодо оптимізації судоустрою Гетьманату.

Характеризуючи ступінь наукової розробки проблеми зазначимо, що вона привернула увагу цілого ряду вітчизняних істориків. Передусім зауважимо розвідки А. І. Пашука, О. І. Путра, Л. С. Гамбурга, О. К. Струкевича, В. М. Горобця тощо. Н. Яковенко вважає, що реформа 1760–1763 рр. була спрямована на реанімацію устрою, який існував до 1648 р., а у вдосконаленні Генерального військового

суду для неї виразно проступали апеляційні трибунали Речі Посполитої [14, 512]. Окремих аспектів досліджуваної проблеми торкалися В. В. Омельчук і М. В. Омельчук [6; 7]. Разом з тим, зауважимо наявність репрезентативної джерельної бази, яка зберігається передусім у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі ЦДАК), Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Наслідком тривалої судової практики у Гетьманаті стало розуміння переваг колективного вирішення справ. Ця тенденція отримала втілення у ході судової реформи 1760–1763 рр. Зміни у судоустрої мали на меті оптимізувати функціональну структуру судової системи, використавши як компоненти козацького судоустрою, так і елементи європейської правничо-інституційної моделі. Основу судової влади становили суди, різні за своєю компетенцією та юрисдикцією. Найвищим судовим органом у судовій системі був Генеральний військовий суд (далі ГВС). Судова влада була наділена правом використовувати примусові повноваження державної влади Гетьманату. Окреме місце займав суд Ніжинської грецької громади.

Судоустрій та судочинство Гетьманату не відповідало суспільним запитам, а тому вимагало негайних змін, не чекаючи завершення кодифікації, яка активно тривала з 30-х років XVIII ст., і затвердження її результатів. Передусім, це стосувалося невідповідності чималій частини козацької верхівки (службовців ГВК, бунчукових і військових товаришів, як перебуваючих на службі, так і маючих абшити на звільнення від служби, а

також їх вдів) ніяким іншим судам, крім ГВС. Користуючись цим, представники старшини подавали сюди скарги не лише у справах, які стосувалися їхньої “персони”, а й у земельних. Це ускладнило роботу ГВС, збільшуючи тяганину та збитки для простих козаків та посполитих, через віддаленість Глухова, де знаходився ГВС. К. Розумовський уважав це невідповідним “Малоросійському праву Книги Статут” (розділ 4, артикул 3⁶), де говорилося, що всі чини, від вищого до нижчого, судяться у повітах, в яких мають маєтки. 7 жовтня 1751 р. гетьман наказав, щоб ГВС розглядав лише тяжби щодо “персон” старшини, передусім “о бране”, “бою”, знеславленні. Тому в земельних справах всі вони підлягали юрисдикції полкових судів. Усі спори і позови до генеральної старшини у цих питаннях спочатку розглядали ці суди, для чого вони мали сюди без затримки викликатися. Полковників, а у випадку їхньої відсутності полкову старшину, зобов’язали оголосити про це у полках, щоб відповідачі не могли відпиратися незнанням. Однак, за невеликою кількістю осіб, передусім генеральною старшиною і полковниками, зберегли певні привілеї. Зокрема, скарги на них приймали у ГВС [2, ф. 1407, оп. 4, спр. 89, арк. 1–2]. Проте невдовзі донесення Гадяцької полкової канцелярії засвідчило всю половинчастість цього кроку [2, ф. 1407, оп. 4, спр. 92].

Оскільки чимало звільнених зі служб, згідно зі своїми абшитами, отримали право добиватися розгляду поданих на них скарг безпосередньо у ГВС, це істотно ускладнило роботу останнього. 7 жовтня 1751 р. К. Розумовський змінив порядок судочинства у ГВС та полкових судах [2, ф. 1407, оп. 4, спр. 89, арк. 1].

Напружена ситуація вимагала рішучих кроків. Гадяцька полкова канцелярія доповіла гетьману про багаточисленні скарги з боку посполитих і рядового козацтва на військових і бунчукових товаришів, їхніх вдів. Їх обвинувачували у нападах на козачі та селянські будинки, побиття та пограбування скаржників. 7 жовтня 1751 р. ображеним посполитим і рядовим козакам дозволили не їхати до Глухова, а добиватися задоволення

своїх скарг “в сходство прав малоросійських” у полкових канцеляріях. Останні були зобов’язані розглядати відповідні скарги на бунчукових і військових товаришів та канцеляристів, як абшитованих так і перебуваючих на службі, їхніх дружин, у тих полках, у яких вони проживають. Цей ордер мав діяти до вступу в силу нової постанови про суди Гетьманату [2, ф. 1407, оп. 4, спр. 92, арк. 1].

Подібні випадки лише загострювали ситуацію у Гетьманаті і тому Кирило Розумовський розпочав підготовку до впровадження судовоустроєвих новацій.

Судова реформа розпочалася 17 листопада 1760 р., згідно з універсалом гетьмана. Першим її кроком стала реорганізація ГВС. Велику, фактично керівну, роль у здійсненні цих змін відіграла Генеральна військова канцелярія (далі ГВК) [10, 55; 9, 30]. Передбачалося, що у ГВС будуть постійно присутні 2 генеральних судді і 10 обраних делегатів (по одному від кожного полку). Вибирати останніх мали всі власники і службовці у полку зі складу проживаючих на його теренах бунчукових товаришів, полкової старшини і дійсних сотників. Члени ГВС мали постійно брати участь у його засіданнях і виносити остаточний вердикт у справі [10, 55]. Вибори в усіх полках проходили у вкрай стислі терміни і мали завершитися до 10 грудня 1760 р. У ГВС і ГВК надіслали відповідні рапорти. Обранці мали прибути до Глухова, де й перебували до серпня наступного року. Вибори на наступний термін проходили на початку серпня, а ГВС засідав із 1 вересня. Якщо депутата своєчасно не обрали, або він захворів чи помер, діяльність суду продовжувалася у неповному складі. Обраний не мав права відмовитися від “такого всему обществу нужного дела”, а його судова діяльність класифікувалася як “знатная войсковая служба”. З 10 січня 1761 р. вводилася обов’язкова присяга членів ГВС [11, 109]. 5 лютого 1761 р. К. Розумовський звернувся з ордером до ГВС щодо апеляцій на рішення ГВК [2, ф. 51, оп. 3, спр. 16742, арк. 1]. Суд гетьмана ставав касаційною інстанцією щодо рішень ГВС. Для розгляду касаційних скарг колегія ГВС зобов’язувалася подавати гетьману відомості

щодо змісту справи та короткі викладки резолютивної частини судового декрету.

До реформи у ГВС було 4 асесори при двох суддях, натомість по ній 10 депутатів від полків виконували у ньому асесорські функції. Виборність генеральних суддів Радою старшин зумовила перехід від призначення асесорів гетьманом до їхньої виборності полковими зборами. Ці збори мали відбутися до 10 серпня, щоб з 1 вересня 1761 р. суд розпочав роботу. Фактично до участі у виборах допустили лише старшину. Кожний з обраних до ГВС депутатів під час слухання справ, що надходили з його полку, а також щодо нього особисто, усувалися на час розгляду справи від членства у суді. Подібне правило стосувалося і тих членів Колегії, які брали участь у розгляді справ за нижчою інстанцією, якщо потім така справа вирішувалася як апеляційна у ГВС. Саме рішення виносилося шляхом голосування, коли голоси (“воти”) подавалися по черзі від молодших суддів до старших. У разі незгоди окремих членів з рішенням більшості колегії вони могли письмово зафіксувати свою особисту думку. Рішення ГВС затверджував гетьман, ГВК до лютого 1763 р. була апеляційною інстанцією. Черговість розгляду справ встановлювалася відповідно до порядку їх надходження, для чого існував реєстр справ. Судові рішення мали ґрунтуватися на зібраному матеріалі, що надавався в суді. Необґрунтовані припущення заборонялися. Нормативними джерелами для судових рішень визначалися імператорські укази, гетьманські універсали та ордери як джерела українського права. Внаслідок реформування ГВС набув розширеного складу та нової структури. Він складався з двох департаментів — цивільного та кримінального. До кримінального надходили справи про злочини неповнолітніх, посадові злочини, що попередньо розглядалися городничими. Особливе місце займали справи, пов’язані з позбавленням прав, розгляд яких був обов’язковим навіть у тих випадках, коли підсудні були вже виправдані нижчими судами. Цивільний департамент розглядав відповідні справи за “записками” генеральної старшини, державного допоміжного банку про

застави [5, 16–17]. Було взято курс на розмежування повноважень органів державного управління та місцевого самоврядування, з одного боку, та судових — з другого. 25 травня 1761 р. К. Розумовський писав Сенату, що полковники мають займатися військовими справами, і хоча вони зараз втручаються у судові справи, це слід виправити [8, 29].

25 грудня 1761 р. померла Єлизавета. Петро II після свого приходу до влади схвально оцінив діяльність гетьмана, який зміг істотно зміцнити свої позиції серед верхівки Російської імперії. Були проведені зміни у середовищі генеральної старшини. У відставку К. Розумовський відправив і генерального писаря Андрія Безбородька, надавши йому ранг генерального судді. Генеральним суддею став і Олександр Дублянський [4, 206–207]. Імператорським указом 30 липня 1762 р. встановлювалися нові строки попередження про апеляцію — 3–7 днів, для подання скарги у вищий суд — 3–10 днів. Строк для апеляційної скарги (один рік для тих, хто проживає в країні, два роки для тих, хто перебуває за її межами) встановлювався після оголошення “решительного определения”. Коли минали встановлені строки, апеляційна скарга не приймалася. Якщо ж це траплялося з поважних причин, право на апеляцію могло бути відновлене на загальних підставах [9, 137].

У грудні у ГВС отримали наказ гетьмана передати всі судові рішення та вчинені у суді першої інстанції, в апеляційному порядку, та ті, що чекають на рішення, з відповідним екстрактом, писарю ГВС Василю Висоцькому. Останній (на його місце до справ у ГВС за писаря призначили військового канцеляриста Пилипа Константиновича) мав негайно доставити їх у Москву до генерального судді Журмана. 31 грудня 1762 р. Олександр Дублянський з Глухова доповів, що всі відповідні справи з екстрактом вручені В. Висоцькому з наказом про вирушення до Москви [2, ф. 269, оп. 1, спр. 3972, арк. 2–2 зв.].

29 грудня гетьман спеціальним ордером наказав ГВС подати йому відомості про справи, вирішені з 10 вересня до 24 грудня. Це негайно виконали. Сюди потрапили справи про колодників, справи між козаками за ґрунти,

ліс, луки, а також спадщину. Чимало справ надійшло з полків, їх вирішення ґрунтувалося на результатах полкового розслідування і їх у попередній реєстр не внесли (резолуції у них наклали зверху попередніх рішень, а не на окремих листах), тому з них склали окремий перелік для доповіді гетьману [2, ф. 269, оп. 1, спр. 3972, арк. 7–7 зв.]. Однак, після приходу до влади Катерини II, становище Гетьманату та його репрезентанта погіршилося. 3 грудня 1762 р. імператриця наказала генерал-прокурору А. Глебову перевести створену для розгляду скарг на гетьмана комісію з Санкт-Петербурга в Москву [3, 182]. Ці тривожні симптоми не могли залишитися не поміченими, навіть зважаючи на періодичні щедрі дарунки “благодійниці”.

17 лютого 1763 р. К. Розумовський дозволив направляти судові справи безпосередньо у ГВС, звідки вони вже мали надходити на розгляд гетьману [10, 55; 1, ф. I, спр. 301, арк. 127; 4, 208]. 6 березня цього ж року гетьман взагалі заборонив ГVK втручатися у розгляд судових справ [11, 109]. Однак, ГVK і надалі продовжувала займатися питаннями організації діяльності судів. Сюди продовжували надходити рапорти з полків про хід виборів [9, 30]. 8 травня 1763 р. імператриця Катерина II своїм указом увела постійні підкоморські суди [11, 104]. Згідно з гетьманським ордером від 30 липня 1763 р. магістрати та їхні суди не повинні були підпорядковуватися полковим канцеляріям. Однак уведені земські суди, незважаючи на це розпорядження, розглядали справи міщан [9, 49]. До кінця серпня 1763 р. підкоморіїв обрали у 8 полках [9, 57]. 17 вересня гетьману надійшли пропозиції та рішення з'їзду старшини, який відбувся у Глухові. Його учасники наполягали на запровадженні станових судів, які, на їхню думку, були б більш ефективними [10, 55]. 4 жовтня 1763 р. К. Розумовський привів до присяги у статусі полкового судді монастирського сотника Івана Романовича і видав йому відповідний абшит [2, ф. 220, оп. 1, спр. 413, арк. 1].

Проведений у 1763 р. з'їзд старшини засвідчив істотні розбіжності у поглядах козацької верхівки на шляхи реформування

правової моделі Гетьманату. У ньому взяли участь по 2 полкових старшини і 2 сотники від кожного полку, 56 бунчукових і 38 військових товаришів. Лунали і вимоги відновити Генеральну військову раду, статутіві суди — земські гродські та підкоморські, встановити трибунал як апеляційну інстанцію, закінчити кодифікацію права, повернути всі права і привілеї часів Б. Хмельницького [11, 104].

У 60-х роках XVIII ст. активізувалася спроба розбудувати власну політичну систему з відповідною судовою інстанцією — трибуналом [13, 442]. Показово, що на старшинській раді, яка зібралася у листопаді у Глухові, серед пунктів, покладених в основу чолобитної на ім'я імператриці, на третьому місці були “суди і трибунали” [10, 55].

Після повернення з Санкт-Петербурга [1, ф. I, спр. 301, арк. 127], 19 листопада 1763 р. К. Розумовський видав універсал, виклавши програму створення нових судових установ. Передбачалося утворити на території кожного полку по два (один мав діяти у полковому, другий — в одному з сотенних міст) земських і два підкоморських суди. У кожному полку встановлювався під головуванням полковника один гродський суд, який, власне, і мав замінити колишній полковий. Крім традиційних виборних посад у новостворених судах вводилася посада возного, який обирався з числа значкових товаришів і сотенних старшин [10, 55]. Земські судді, підсудки і писарі земських судів, згідно з цим універсалом, складали присягу, текст якої зберігався у кожній полковій канцелярії. Посади членів земського суду були пожиттєві. Лише за тривалої їхньої відсутності проводилися вибори тимчасових земських суддів. У судовому засіданні обов'язково брали участь усі три члени суду, але вирішували справу суддя і підсудок, а писар лише доповідав у справі і виконував секретарські функції. 3 грудня 1763-го і впродовж 1764 р. було створено повіті і проведено вибори земських суддів, підсудків і писарів, підкоморників і коморників, а також призначено возних [9, 58–59].

У зв'язку з проведенням судової реформи кожний полк поділили на два повіті (усього двадцять: Козелецький, Остерський, Чер-

нігівський, Мглинський, Стародубський, Погарський, Глухівський, Батурицький, Ніжинський, Переяславський, Золотоніський, Прилуцький, Іваницький, Лубенський, Роменський, Гадяцький, Зінківський, Миргородський, Остапівський, Полтавський). Земські суди розглядали питання про поділ майна між родичами, боргові зобов'язання, заставні маєтності, оранку чужих земель, втечу слуг тощо. Широке повноваження цих установ зумовили будівництво спеціальних приміщень для них. ГВК отримала спеціальні пропозиції полків. Так, переяславський полк запропонував побудувати для судів відповідні приміщення — будинки з чотирма великими кімнатами у Переяславі і Золотоноші і одне — по одному — охоронному [10, 56]. У березні 1764 р. з канцеляристів взяли підписки про заборону розголошення будь-кому матеріалів справ [2, ф. 51, оп. 3, спр. 20333, арк. 3].

Згідно з ордером ГВК від 7 липня 1764 р. в усіх полках мали бути підкоморії. При кожному з останніх за їх вибором у кожному повіті мав бути один-два комірники зі шляхти (осілих) для запису позовів та підписування викликів до суду, а також писар з записувачем (“писцом”). Виділялися необхідний папір і сургуч, а також необхідна кількість козаків для розвозу позовів і повісток (викликів до суду). Ці комірники мають використовуватися підкоморіями лише для самих простих і незначних справ, межуваль, розправ. Тому гетьман наказав у всіх повітах визначити комірників (одного-двох) за їхньою згодою і представити гетьману для визначення щодо призначення писарів для підкоморських судів (у полкових канцеляріях і судах полкових канцеляристів мало бути по 10, а в більших — по 16 полкових канцеляристів з визначеною річною платнею від Військового скарбу). Оскільки з компетенції полкових судів вилучалася значна частина справ, що давало можливість перевести частину його службовців у нові установи.

Тільки 2 липня 1764 р. в Прилуцький земський суд з Прилуцької полкової канцелярії оголосили: а) про відведення у Прилуках “обивательського” будинку під засідання

земського суду надіслано ордер канцелярії у міську ратушу; б) щодо виділення “ходаків” і охорони, копій рішення полкової канцелярії про поділ полку на два судові повіти, а також присяг членів земського суду (судді, підсудка і писаря) відмовлено. Крім того, копію гетьманського ордеру вислали в суд “крайне несправочную”, з низкою помилок, зроблених при копіюванні і підписану канцеляристами, а не завірену власноручно полковим старшиною.

18 липня 1764 р. Прилуцький земський суд (прилуцький земський суддя Яків Величко, прилуцький земський підсудок Василь Огронович) доповів у ГВК гетьману, що діяльність нової інституції неможлива через незабезпеченість новими приміщеннями, козаками для охорони, а також відсутність двох “ходаков” для різних відряджень та викликів у суд.

28 липня 1764 р. Яків Величко та Василь Огронович доповідали гетьману, що послані з ГВС укази з різних справ та самі “челобитницькі справи” зберігаються в приватному будинку без належної охорони. Особливо відчувалася відсутність рішення про поділ полку на повіти, а також, відповідно, копії гетьманського універсалу про утворення земських судів. Полкова канцелярія помешкання хоча і виділила, але за відсутністю охорони земський суд не наважився перевести туди всі документи. Тому вони просили гетьмана втрутитися у ситуацію і зобов'язати полкову канцелярію надати необхідну охорону і двох “ходаків”, видати, відповідно, документи, завірені старшиною (*завірення* — “*закрепа*”) і виконувати вимоги без затягування і “переписок” [2, ф. 51, оп. 3, спр. 1790, арк. 2–4, 6].

Не завжди судові новації та авторитет нових судів сприймався незаперечно. Так, погарський сотник Соболевський фактично проігнорував виклик земського суду через возного Семена Коропського за позовом погарських міщан Дем'яна, Левка і Романа Леванд про забрання силою у них сотником сіна. Соболевський кинув виклик до суду в очі возному і погрожував побити. Тому возний залишив позов на вікні будинку сотника. Сотник, всупереч гетьманським універсалам,

продовжував чинити суд над козаками. Для приведення його у послух на місце ГВС вивірив військову команду з Стародубської полкової канцелярії. Гетьман, розглядаючи подання ГВС, визнав 11 вересня 1764 р. такі дії ГВС порушенням, зобов'язавши полкові та сотенні канцелярії у майбутньому виконувати тільки ті рішення ГВС, які вчинені згідно з “Правами” [1, ф. II, спр. 23405, арк. 444].

21 листопада 1764 р. імператорським маніфестом, підтвердженням 28 листопада сенатським указом, К. Розумовського звільнили від гетьманування [12, 294]. Після цього почалася нова хвиля наступу на українське судівництво Гетьманату.

Отже, судова реформа, започаткована К. Розумовським, чітко засвідчила життєздатність української політико-правової моделі. Гетьманат випродукував власну державно-управлінську еліту, яка усвідомила нагальну потребу у пристосуванні судової влади до державних реалій Російської імперії та Європи середини XVIII ст. З іншого боку, простежуються тенденції до універсалізації судової системи, щоб зробити її всеохопною, а правові норми судочинства обов'язковими для всіх суспільних верств, як для козацтва, передусім старшини, яка почала виокремлюватися в особну привілейовану групу, так для міщанства і селянства.

Гетьман та ГВК брали активну участь в організаційному забезпеченні функціонування судів і безпосередню участь у виробленні та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів мешканців Гетьманату. Провідним чинником нормотворення у цій сфері виступав безпосередньо К. Розумовський. Подальшого розвитку набули функції державного управління (планування, координація, організація, прогнозування, контроль) судовою владою та їхній взаємозв'язок з загальним розвитком державної політики Гетьманату.

Наслідками судової реформи 1760–1763 рр. у Гетьманаті можна вважати оптимізацію мережі судових установ, впровадження в їхню діяльність певних стандартів, поліпшення підготовки їх кадрового складу завдяки спеціалізації та перерозподілу по-

вноважень владних інститутів. Зміна ролі гетьмана, ГВС та ГВК у сфері права відповідно позначилися на політико-правовій моделі Гетьманату. Все це зумовило більшу свободу пересічного мешканця тогочасного українського суспільства у захисті своїх законних інтересів, хоча мало на меті передусім закріплення домінуючого становища козацької старшини.

Серед складових реформування судової системи Гетьманату зауважимо насамперед:

- прагнення К. Розумовського та тогочасної козацької верхівки до створення узгодженого правового простору;
- трансформація старих (Гетьман, полковники, сотники) та формування нових (городські, земські, підкоморські суди) судових інституцій;
- взаємодія центральних (гетьман, ГВК, ГВС) та місцевих (полково-сотенні уряди) органів виконавчої влади у реформуванні судоустрою;
- удосконалення тогочасної правової культури, підвищення відповідальності службовців судової влади, викорінення серед них проявів тяганини та корупції;
- зростання суспільної довіри до судів, що зміцнювало стабільність усієї управлінської моделі Гетьманату, особливо актуальної в умовах наступу російського царизму.

Залишається відкритим питання про задіяні кадрові і фінансові ресурси. Актуальним є і продовження вивчення політико-правових наслідків судової реформи 1760–1763 рр., розвиток нових інституцій після усунення гетьмана від влади тощо.

Література

1. Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України імені В. Вернадського.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
3. *Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном Архиве Министерства иностранных дел.* — Т. 1 // СИРИО. — Т. 7. — СПб, 1871. — С. 182.
4. *Бантыш-Каменский Н.* История Малой России. — Ч. 3 (От избрания Мазепы до уничтожения гетманства). — М.: Типография С. Селивановского.

5. Гамбург Л. С. Реформування вищих органів судової системи України в часи правління гетьмана К. Г. Розумовського // Проблеми законності. — 1999. — № 39. — С. 13–39.
6. Омельчук В. В. Організація судівництва Гетьманату за правління Кирила Розумовського / В. В. Омельчук, М. В. Омельчук // Становлення та розвиток української державності: Зб. наук. праць. — Вип. 2. — 2009. — С. 41–50.
7. Омельчук В. В. Державна політика Гетьманату щодо інституційного забезпечення судової реформи 1760–1763 років / В. В. Омельчук, М. В. Омельчук // Становлення та розвитку української державності: Зб. наук. праць. — Вип. 1. — 2008. — С. 110–118.
8. Панашенко В. В. Полкове управління в Україні: середина XVII–XVIII ст. — К., 1997.
9. Пашук А. І. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1967.
10. Путро О. І. Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині // Український археографічний щорічник. — Нова серія. — Вип. 2. — Український археографічний збірник. — Т. 5. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 54–61.
11. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. — К., 2000. — 119 с.
12. Смолій В. А. Українська державна ідея XVII — XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1997.
13. Струкевич О. Формування української нації: на межі між "історичністю" і "неісторичністю" // Україна в Центрально-Східній Європі. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. — С. 435–451.
14. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — 2-ге вид. — К.: Критика, 2005.

Розглянуто процес упорядкування системи судоустрою Гетьманату, який провела влада України у 1760–1763 рр. Цей процес був спрямований на створення узгодженого правового простору і посилення стабільності усієї управлінської моделі тогочасної Української держави.

Рассмотрен процесс упорядочивания системы судоустройства Гетманата, который провела власть Украины в 1760–1763 гг. Данный процесс был направлен на создание согласованного правового пространства и усиление стабильности всей управленческой модели тогдашнего Украинского государства.

The process of arrangement of the system of sudoustroystva of Getmanata, which was conducted by power of Ukraine in 1760–1763, is examined in this article. This process was directed on creation of the concerted right space and strengthening of stability of all administrative model of the of that time Ukrainian state.

Надійшла 4 квітня 2012 р.